

Трагедія українського Санчо Панча (Із записної книжки емігранта)

В. ПРАВОБЕРЕЖЕЦЬ [ВЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ]

Editor's note: *In his essay entitled "Tragedija ukrajins'koho Sančo Panča" (The tragedy of the Ukrainian Sancho Panza) Lypyns'kyj adopted a literary motif from Cervantes' Don Quixote de la Mancha (1605, 1615) and applied it brilliantly to Ukrainian historical and political life. The essay, written under the pen name V. Pravoberežec', is published here for the first time from a copy of the second draft, located at the W. K. Lypynsky East European Research Institute in Philadelphia (M-M small rolls, no. 3, 1-6, pp. 1-12); it was written in 1920.*

The passages appearing at the bottom of the pages are not footnotes, but marginal glosses that are written alongside the main body of the original text.

The editor is grateful to Eugene Zyplikewycz, director of the W. K. Lypynsky East European Research Institute, for his painstaking efforts in deciphering the handwritten original text and for its dating.

Геніяльний твір Сервантеса вічно актуальний. Його постаті безсмертні, бо вони на протязі століть все відроджуються в кожному новім поколінню європейських націй. Через цілу історію Європи йдуть поруч себе Дон Кіхот і Санчо Панчо, як нерозривно зв'язані з собою символи різної в формах, але одноцільної в суті, старої європейської культури.

Ідеалізм і реалізм. Традиція і поступ. Минувшина і будучина, зв'язані з собою. Глибока віра у витворене поколіннями своє власне розуміння життя і практичне, насущне використання його реальних форм — ось дві сторони єдиної культури, що творять її цілість, що забезпечують їй сталість, міць і еволюціонізм навіть в революціях. Це та Європа, в якій практичний Санчо Панчо реалізує ідеї романтика Дон Кіхота. Та Європа, що входить в нову еру зі збереженими пам'ятками минулих століть, зі захованими побожно творами людського духа, а не з *tabula rasa* покритого руїнами і попелищами степу...

Старі культурні верстви одмирають. Нові з силою молодости вибиваються на верх і переймають витворену цими старими верствами культуру.

Дон Кіхот зі своєю заржавілою старою зброєю, зі своїми перейнятими з батьківських заповітів думками, зі своїм суцільним і викінченим розумінням оточуючого світу — весь виростає з минувшини. Його віра — це традиційна віра предків в шляхот-

ність і красу життя. І збирається він в свою життєву дорогу з самотнім завданням: зберегти цю віру, зберегти лицарську традицію, зберегти культуру, зберегти досвід минулих поколінь і передати цей скарб дорогоцінний своєму товаришеві подорожньому — Санчо Панчу.

Санчо Панчо за собою не має нічого. Він весь в будучині. Його захоплює сама майбутня подорож, а не мета подорожі. Він не бере з собою ні зброї, ні емблеми своєї мрії: прапорця своєї душі. Він мусить йти в дорогу не тому, що так робили його предки, а тому, що його в дорогу пхає буйна, шукаюча виладованя його сила.

Ось ідеаліст і реаліст поруч на однім життєвим шляху. Сміється сердечно Санчо Панчо, коли Дон Кіхот бачить в вітряках лицарське військо. Раменами тільки здвигає, дивом дивується, як міг прийняти Дон Кіхот стару і бридку Дульцінею за красуню і за даму свого серця.

Та проте він йде за Дон Кіхотом. Бо образи Дон Кіхота окрашують йому тяжкий шлях. Бо який би нудний був цей шлях, як би не Дон Кіхотові легенди, що перетворюють бездушну дійсність в живий образ, захоплюючий різноманітними барвами, далекими прекрасними перспективами. Бо як би примітивно убого було життя Санчо Панча, коли-б Дон Кіхот не збогачував його тим всім, що вже пережили його предки, як би не вчив Санчо Панча їх досвіду, як би не давав Санчо Панчу тих способів реагування на життя, що творять Дон Кіхотову суть — здобуту минулими поколіннями культуру.

І Санчо Панчо в кінці перестає сміятись над Дон Кіхотом. Від умираючого лицаря він переймає його глибоку віру, сам одягає зброю і сам стає Дон Кіхотом, і сам веде за собою нового Санчо Панча.

І повірив Санчо Панчо в Дон Кіхота тому, що європейський Дон Кіхот ні разу не злякався примітивного реготу Санчо Панча, ні разу під впливом цього реготу не стратив віру в себе, в заповіті передані йому досвідом предків.

”Підростеш, порозумішаєш і повіриш, що єдиною вартістю життя є той образ, який ми собі про нього самі сотворимо, а не ті його обломки, які ти своїм обмеженим зором оглядаєш”, — думав Дон Кіхот навіть тоді, коли його підкидали на протині, і коли ця картина незвичайно тішила Санчо Панча. Оця непохитна віра, оця глибока культура Дон Кіхота захопили Санчо Панча. Він [Дон Кіхот] побідив тому, що він ні разу не оглянувся на Санчо Панча, ні разу не просив його ради, а йшов своєю

дорогою, бо він був Дон Кіхотом, бо це був потомок лицарський, бо в ньому під впливом культури не було вже нічого з його предка Санчо Панча. Європейський Дон Кіхот не демократ. Він не може існувати без Санчо Панча, бо він бачить в нім продовження існування себе самого — будучого Дон Кіхота.

Без Дон Кіхота не можна би було помислити собі існування модерної європейської нації. Бо коли-б, згідно з реалістичними поглядами Санчо Панча, нація це громада людей, що балакає одною мовою, то во ім'я реалістичних інтересів, во ім'я практицизму цих людей краще було-б переіменувати мову і почати балакати так, як більше корисно для реальних інтересів цієї громади. І так зробили Санчо Панчі всіх тих націй, які не мали своїх Дон Кіхотів.[1] Допіру коли Дон Кіхот з вульгарної, ординарної і найзвичайнішої Дульцінеї зробив даму свого серця і своєї чести, коли він реальний факт людського життя запліднив духом ідеї, коли механічний етнографічний колектив придбав віру в себе, покохав свій ідейний образ, свою традицію і свою культуру, коли в національних Дон Кіхотів повірили примітивні Санчо Панчі, і почали за ідею своєї нації класти своє життя, тоді повставали європейські нації, повставали ті складні духові людські колективи, котрих своїми реалістичними методами жоден новий Санчо Панчо збагнути не в силі.[2]

Тепер в українській літературі починають лунаєти голоси, що Україна — це край Азійського Сходу, що ми маємо багато спільного з Китаєм, де єсть тільки селяни і інтелігенти-мандарини, що на Сході лежить сила і що ми повинні одвернутись од гнилої Європи. І можна було-б в це все повірити, коли-б ці всі гарні річі писано не в Відні. Але доки український інтелігент перед більшовицькою навалою Сходу втікає так як і його предок з часів Галицької Держави на Захід, а не до "духово спорідненого" Китаю, то доти лишається факт, що Україна — це край західної культури і що нас обов'язують головні лінії розвитку цієї культури.

Де-ж наш Дон Кіхот і наш Санчо Панчо, без яких нації західної культури помислити собі не можна?

Коли на весні 1648 року з низової України вийшов проти цілої могутності польської Річипосполітої Богдан Хмельницький,

[1.] Завдання національного ідеалізму, сотворення національної легенди, все і завжди припадають на ті верстви, що репрезентують національну традицію. Потомки верстви, що творили славу націй покликані цю традицію відновити.

[2.] Дон Кіхот зневірений в Санчо Панча іде на службу до чужих Санчо Панчів.

маючи тільки глибоку віру, що він вибе з ляцької неволі руський нарід увесь, то український Санчо Панчо, який бачив реальні сили Хмельницького, що склалися з парусот людей, аж за боки од реготу брався, дивлячись на цього свого Дон Кіхота.[3] Але Великий Богдан не злякався Барабашового реготу і зі своєю вірою він пішов просто до своєї цілі, ні разу не оглянувся на свого Санчо Панча, ні разу не спитав, що той Санчо Панчо думає, і своєю вірою він заразив мільони українських Санчо Панчів і вирвав тодішню козацьку Україну з під влади польської.

В 1657 році Україна поховала свого останнього Дон Кіхота. Його життя було за коротке. Всіх його помічників вибили і послідний український Дон Кіхот не встиг передати Санчо Панчові своїх рис, свого характеру.[4] По смерті послідного українського Дон Кіхота, Санчо Панчо не повірив в його ідею і вернувся на свій реальний шлях, на шлях практицизму. Він став пробувати, як би можна було збудувати Україну практичними реалістичними методами і на яку реальну силу можна-б було в цій будові опертися. Замість творити в собі життя він став приглядатись до життя і, заблукавшись в трьох соснах практицизму, він загубив свій шлях, мудрував з Виговським, з Мазепою, пішов на еміграцію з Орликом, ліг до гробу з Кальнишевським. Не стало українського Дон Кіхота, не стало і української нації.[5] Але дужий, механічний, реальний людський колектив існував. Він далі продукував матеріяли на Дон Кіхотів і Санчо Панчів. Тільки без української віри, без української культури, наші Дон Кіхоти йшли в чужі віри, ставали чужими Дон Кіхотами. Вони гинули за Польщу від моря до моря, вони творили міць і силу Великої Російської Імперії. При Україні задержались тільки тілесні Дон Кіхоти, Дон Кіхоти без віри в себе, в свою культуру, в своє призначення. Наш Дон Кіхот перемигнувся в каючогося дворянина, який і почав епоху так званого відродження української нації.

Між тим на зміну шляхецтву і козацтву виступила нова верства — селянство. Народився новий український Санчо Панчо і став розглядатись за своїм Дон Кіхотом, за тими культурними верствами, які-б вказали йому шлях, які-б повели його за собою,

[3.] Поки жив український Дон Кіхот, жила українська нація. Дон Кіхот був Святослав. Не питав народу про форму правління і як він має це вирішати.

[4.] Ті що настали по нім вже не мали віри. Вони мудрували, боялися смішности, боялися великого гесту.

[5.] Покинутий ним Санчо Панчо [...] додав його останній, а він смертельно переляканий.

які-б повели його своїм досвідом, своєю культурою.[6] Але замість свого Дон Кіхота побачив Санчо Панчо Дон Кіхота російського та польського. І як кожен Санчо Панчо, став він соромитись свого малоросійського кореня,[7] пішов в писарі, городові центри, в друкарні, в панство-балагули, в чиновники, по шляху що його вказував йому Дон Кіхот зросійщений, або-ж став переходити в латинство, як вказував йому Дон Кіхот спольщений.

Але-ж кожен Санчо Панчо і наш так само любить "красу і силу". Сама сила його не вдовольняла, в каліченню своєї мови, в польських конфедератках він не відчував своєї краси. А що остались ще на Україні сліди послідного українського Дон Кіхота, то по цих слідах, на степі в козацьких могилах, Санчо Панчо став шукати за своїм Дон Кіхотом і тут він зустрівся з українським кающимся дворянином і поповичем.[8]

Вже перша зустріч показала нашому Санчо Панчові мало приємною.[9] Реаліст Санчо Панчо побачив перед собою такого-ж Дон Кіхота як і інші, тільки ті вірили в себе, йшли своїм шляхом, а той переодягнувся в свитку і все просив у Санчо Панча вибачення за те, що він поганого панського роду, що його предки все Санчо Панча кривдили, що допіру він покаявся і прозрів і що він хоче цілим життям своїм просити за це у Санчо Панча прощення.[10] Мало того, Санчо Панчо сподівався найти у Дон Кіхота провід і науку, а почув, що на Україні це він — Санчо Панчо один тільки всі дороги знає, і що Дон Кіхот, себто кающийся дворянин, готов за Санчо Панчом йти, куди тільки він за собою поведе.

І порвав [?] наш Санчо Панчо тут зараз в цій першій зустрічі з культурою "брехонь", він став безпомічний, нервовий, він почував, що хтось кладе на нього непосильні завдання, але, не маючи іншого вибору, мусів наш Санчо Панчо піти в свою тяжку дорогу, не маючи перед собою як інші щасливі нації віруючого в себе озброєного досвідом, культурою Дон Кіхота, а тягнучи за собою

[6.] Ріс він молодий, сильний, гарний і життя кипіло в ньому силою нашої родючої землі, нашої здорової породи.

[7.] Сімя дворянська і сімя духовна, які переховали традиції.

[8.] Кающийся дворянин і ідеалізований босяк — це два культурні типи, котрі внесла в наше життя московська стихія.

[9.] Бо він поважає на світі тільки одну річ — силу і нічого так ненавидить як слабости.

[10.] — Хіба-ж Ти Українець, коли в Тебе одна половина шляхецько-польська, а друга царсько-московська?

— Ти з яких будеш? З поміркованих чи ширих?

— Ні з одних, ні з других, а з таких, яких тобі треба мій любий Санчо Панчо!

вічно заплаканого і хлипаючого кающогося дворянина і смиренного поповича.

І на цім шляху почався між ними діяльог:

— Скажи мені Дон Кіхоте, — запитав Санчо Панчо, — чому ми не такі як люде. Ось всі мають свої держави, горді своєю мовою, а ми і держави не маємо, і мови своєї соромимося?

— Бо ми, — відповів Дон Кіхот, — не здатні до державного життя. І мова наша надається тільки до пісень, та до домашньої культури, а ось на людях треба нам балакати по російськи, бо це мова державна.[11]

Не сподобався такий одвіт Санчо Панчу, і питає він:

— А хто-ж винен, що так сталось?

— Винні, — каже Дон Кіхот, — мої предки. Вони дурні були і чванливі, Тебе Санчо Панчо не слухали, ось і занастили свою державу, але тепер ми вже за Тобою йдем, що скажеш, так і буде.

— Ну, добре, значить мої предки хотіли державу будувати, а Твої їм заваджали?

— Аякже, аякже, — відповів переляканий Дон Кіхот, — Твої предки, наприклад, проти свого князя терор чинили, потім гетьманів своїх убивали, а воєвод московських призивали, одним словом вони нищили моїх предків як тільки могли, але мене Ти вже Санчо Панчо помилуй, бо я їй Богу хочу тільки того, що й Ти хочеш, і піду за Тобою, хоч би Ти завів мене навіть не туди, куди-б я хотів.[12]

Сплюнув з пересердя Санчо Панчо і рішив про минувшину вже більше з кающимися дворянами і поповичами не говорити, а їх многотомні історії на цигарки вживати. Але що реальне життя ставило для бідного Санчо Панча свої суворі вимоги, то він безпорадний, послухавши облесливі побрехенки свого негодящого Дон Кіхота, і не знаючи нічого іншого повірив у недержавність українського народу і рішив, що він буде потребувати для себе тільки автономію.

[11.] — Тільки сам народ здобуде Україну, — сказав український Дон Кіхот, але Санчо Панчо, якого один з предків служив околочним надзирателем, поставився до цих слів Дон Кіхота зі слабою вірою.

[12.] Не міг повірити Санчо Панчо, що його предки були настільки глупі, щоб свою власну державу валити, і він своїм чистим серцем почував, що коли український Санчо Панчо на світі єсть, то тому, що був король Данило а не татарські люде.

Санчо Панчові самому хотілось дуже стати паном, але кающийся дворянин не вірив в справжнього Дон Кіхота, щоб бути паном — значить не просити, не каятись, мати глибоку віру і пошану до себе і до других... [?].

— Але-ж як і цю автономію добути?

— Переговорами з опозиційними російськими кругами — підказував несміло кающийся дворянин і смиренний попович.

Але тут Санчо Панчо розсердився. Він своїм практичним розумом знав, що як позиватись з сусідом за межу, то не сусідського сина чи брата собі на допомогу кликати. З тої хвилини перестав зовсім довіряти підтюпцем поспішаючому за ним Дон Кіхотіві.

Але що вище свого Дон Кіхота ніякий Санчо Панчо скочити не може, то і наш Санчо Панчо звернув очі свої туди, куди йому показував Дон Кіхот. І він пішов придивлятись до російських опозиційних кругів і побачив, що там шириться нова віра: культ босяка. Ця віра дуже нашому сироті Санчо Панчові до смаку припала. При ній непотрібний оцей плюгавенький Дон Кіхот. Він, Санчо Панчо, сам має знайти свій шлях, він поведе всіх за собою, він сам стане Дон Кіхотом. І лишив свого Дон Кіхота і пішов наш Санчо Панчо по прикладі російських сусідів босякувати.

Чим більше він босякував, тим більше він переймався новою вірою. Йому його російський вчитель сказав, що культ босяцтва вже по цілій Європі шириться і що це там зветься визволенням пролетаріату. А що наш Санчо Панчо в Європі не бував і ніякої мови європейської не знав, то він повірив свому російському вчителю на слово, не знаючи, сердега, що пролетаріат європейський має свою вже глибоку культуру, що з босяцтвом російським він нічого спільного не має, що його ведуть за собою свої в довгій традиції виховані і вірою своєю сильні Дон Кіхоти. Культ босяка змінив нашому Санчо Панчові все. Він одягнув галоші і червону сорочку, став лаятись погано, грати на гармошці і дождати слушного часу.[13] Але й тут не обійшло без впливу свого Дон Кіхота. Санчо Панчо навчився від нього писати, повіривши, що в літературі вся мудрість, став свою босяцьку ідеологію в багатьох творах викладати.[14] І так калічилась до кінця[?] краса і сила, з якою став був наш Санчо Панчо йти по своїх крутих шаблях життя.

Перелякався український кающийся дворянин і смиренний попович за свого Санчо Панча. Побачив він, що той, на кого він

[13.] І Санчо Панчо подумав, що бабратись в собі, плювати на себе — це власне ознаки вищої культури.

[14.] Чим більше підлещувався до Санчо Панча український Дон Кіхот, тим більше образи його, які малював в своїх творах, були Санчо Панчові страшніші і нагадували апокаліптичні бестії.

всі свої надії покладав, десь від нього втікає, і став наш дохленький Дон Кіхот Санчо Панчові яко мога догоджати.

Захоплювався його ідеологією (страйки у батька), і хоч од неї йому аж в носі крутило, писав хвалебні рецензії, друкував, видавав. Повіз Санчо Панча за кордон, заклав з ним анти-Дон-Кіхотську партію, аж із шкури ліз, щоб під Санчо Панча підробитись. Але від того тільки погорда Санчо Панча росла.[15]

— Пиши Дон Кіхоте своє останнє слово, дохни ти, гріхи молодости на тобі мстяться, не здатний ти увійти в обставини босяцької речі, — таку пораду дав своєму Дон Кіхотови Санчо Панчо.

Та не знав він бідний, що йому Дон Кіхота не позбутись, бо Санчо Панчо і Дон Кіхот — це брати-близнята і розеднати їх ніяка сила не може.

Але Дон Кіхот не переставав. Щоб приблизити до себе Санчо Панча, він оженився з одною з його сестер, запросив його до себе до хати, годував, доглядав, по обіді мухи сам від спячого Санчо Панча зганяв, через вікна скакав, аби дверима не рипати і нервів Санчо Панча не дразнити — але все це було надаремно.

— Ти думаєш, дурний Дон Кіхоте, що мене обдуриш.[16] Я свою сестру краще від тебе знаю, не з любови, а ізза гроша вона за тебе заміж пішла і тепер ви обоє хочете і мене обдурити. А зась!

І показав Санчо Панчо бідному кающомуся дворянинови свою "Молоду кров"...

Без свого Дон Кіхота, без віри в націю, без віри в національну ідею застала нашого Санчо Панча година, коли нація повинна була сказати своє слово.[17] І в цю страшну годину, коли ні хвилини гаяти не можна — повторили Санчо Панчо з кающимся дворянином і смиренным поповичем — всю пройдену вже ними дорогу. І знов в цій суматосі була автономія, ба тільки з російськими опозиційними кругами, і знов Дон Кіхот благав Санчо Панча вказати йому дорогу, [...(?)] коло його, збирав голоси, залицявся на всі лади, співаючи не годинами а днями. Все це знов до нічого не довело. Скінчилось тим, з чого почалось, що Санчо

[15.] І чого він тільки не робив. Одступив було од політики і взявся за культуру, став писати для Санчо Панча про космос, про гігієну і все намагався розважити. Але коли це не допомогло, то рішив примилитись Санчо Панчові ідеологією.

[16.] Ти-ж просто дрібно-буржуазна гадюка та облесник.

[17.] Без свого Дон Кіхота він сам мусів взятись за творення життя, за боротьбу з вітряками.

Панчо викинув за двері нікчемного Дон Кіхота, а сам пішов за вірою в сусіди-босяки, бо своєї власної у нього не стало, бо цієї віри йому свій Дон Кіхот не дав.[18]

І коли здійснились мрії сусідські — поїхав Санчо Панчо до свого сусіда в надії, що ось наступить воля од всіх Дон Кіхотів і настане царство Санчо Панчів. Та тут його ждала трагедія. Приїхавши він побачив, що там у сусідів такий звичай, що коли російський Дон Кіхот хоче свого Санчо Панча за собою потягнути, то він за босяка переодягається. І побачив бідний Санчо Панчо, що замість тих благ, які йому було пообіцяв сусід босяк, там виграв тільки свій національний московський Дон Кіхот. Бо не знаючи історії, не знаючи традиції, яка сильніша від теорій, не знав Санчо Панчо, що у сусідів такий споконвічний звичай, що московський Дон Кіхот, коли хоче потягнути Санчо Панча за собою, то переодягається в босяцьку одягу. Але під цією босяцькою одягою все бється серце московського Дон Кіхота. ”—” написав Санчо Панчо і опинився на еміграції, там де вже були всі найлівіші кающіся дворяни і смиренні поповичі.

Були в цьому періоді два інші моменти. Відродився був на хвилину старий український Дон Кіхот Гетьманщини і на західних рубежах України, де не дійшов був культ кающогося дворянина і ідеалізованих босяків, створив він Галицьку Армію. І кажуть, що Санчо Панчо перший раз в життю спочив коли востала Гетьманщина, і кажуть, що він тільки тоді спокійно спав, коли на варті біля нього стояли жовніри Галицької Армії.[19]

Але не стало в Дон Кіхота сили. Він знов в боротьбі і знов почалася трагедія Санчо Панча. Вигнали його з торбою і він в слухнім обуренні ремствував з цілою люттю на свого Дон Кіхота, що він був слабкий, що він не зумів його повести за собою.

[18.] Став ще більше український Дон Кіхот проситися:

— Я стільки книг для тебе написав, я-ж все своє життя тебе вчив, я ані молодости, ані радощів не зазнав, бо в тюрмах сидів і все це для тебе Санчо Панчо. Помилуй-же мене хоч одного. І в комуністи піду і соціальну революцію з тобою робитиму. Тільки не одділяйся од мене, так як не хочу я одділятися на все од тебе.

Але Санчо Панчо не любить прохань і нагнав він zdeгенерованого Дон Кіхота зі своєї землі...

[19.] Колись український Дон Кіхот вступив до українського Уряду, щоб там яко тайний Нікодим помагати Урядові і Санчо Панчові, коли настало царство босяка.

— Я сподівався, — записав він, — що зможу мати якусь роботу в урядовій партії (*Нова Доба*, ч. 41).

І буде мучитись наш Санчо Панчо доти, доки не прийде український Дон Кіхот. Буде він блукати в своїх реальних і практичних комбінаціях, доки Дон Кіхот своєю вірою не потягне його за собою в світ не нудного, а захоплюючого образами Дон Кіхотового духа. Не схамілому, босяцькому, самоопльованому українському інтелігентові із кающихся дворян і смиренних поповичів потягнути за собою Санчо Панча, який поважає і любить тільки красу і силу. Тільки непохитна віра Дон Кіхота в себе, в свою стару зброю, в свою стару традицію, в свою стару культуру, покладе кінець трагедії Санчо Панча.[20]

Дон Кіхот мусить стати собою.

Дон Кіхот демократ. Хамство Дон Кіхота демократа, ось причина трагедії українського Санчо Панча. Український Дон Кіхот найде загублену віру в самого себе, в заховані в собі завіти предків і Санчо Панчо тоді повірить, і скінчиться його страшна, кривава подорожня трагедія.

[20.] Наш Санчо Панчо талановитий — може найбільш талановитий зо всіх своїх європейських братів.

Санчо Панчові нашому бракує одного, — двох сот літ попередньої культури. Він то не доскочить то перескочить. Нема основ культури і такту.